

УДК 658:65.012.8

Ширяєва Л.В.,

доктор економічних наук, професор,

завідувач кафедри обліку, фінансів та аудиту

Одеського національного морського університету

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ОСНОВІ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ

Громадський прогрес, на всьому доступному для спостереження та наукового аналізу історичному матеріалі, незмінно пов'язаний з ускладненням соціальної структури суспільства, підвищенням рівня складності технологічної основи функціонування людського суспільства. Соціальні та технологічні взаємодії, в свою чергу складним чином переплітаючись, виступають в якості економічного базису суспільства.

Тобто, з позицій теорії великих систем, можна зробити висновок, що економічні системи країн і регіонів еволюціонують шляхом підвищення складності їх внутрішньої організації та системи зовнішніх зв'язків із середовищем. Даний висновок корелює з відмінностями, які спостерігаються в рівнях складності економік країн світу в загальному рівні їх розвитку: як правило, в економічно розвинених країнах економічні системи більш масштабні та складні, ніж в країнах, що розвиваються.

В даному дослідженні автор спирався на роботи таких спеціалістів: В. Захарченко [3], О. Земсков [4], Ю. Лисенко [5], В. Ярочкин [6] та ін.

Формальний аналіз і висновки з концептуальних положень загальної теорії систем неминуче приводять до висновку про нерозривний зв'язок між складністю досліджуваної системи та ступенем її стійкості до дії різних дестабілізуючих факторів. Незважаючи на тенденції до самоорганізації та адаптації, в міру ускладнення системи, спостерігається зниження стійкості її функціонування. Це може бути проілюстровано як прикладом з господарського життя стародавнього світу, так і сучасними чинниками.

Залишивши осторонь етнічні, політичні, релігійні й інші чинники, відзначимо, що складно організовані господарські системи, наприклад, Стародавнього Риму або Стародавнього Китаю, в яких було присутнє досить розвинене поділ праці, активно протікали процеси урбанізації, розроблялися і впроваджувалися у виробництво нові технології і так далі, не встояли під натиском порівняно примітивних племен, що не володіють настільки ж розвинутою господарською практикою. Або, наприклад, терористична атака на Всесвітній торговий центр в Нью-Йорку (США) не тільки привела до прямого збитку у вигляді загибелі людей, руйнування будівель, втрати іншого майна і так далі, але викликала тимчасове припинення фінансових розрахунків в країні, загальний спад ділової активності. Причиною цього факту був не стільки психологічний шок від події трагічної

події, скільки технологічна складність економіки США, її суттєва залежність від якості функціонування інфраструктури.

Таким чином, можна зробити основоположний для нашого дослідження висновок, що в міру розвитку економіки, питання забезпечення економічної безпеки набувають все більшого значення [1, 2].

Особливо важливим є даний висновок для нашої країни. Це пов'язано з тією обставиною, що крім загальної закономірності росту значущості загроз для стабільності економічної діяльності, Україна на сучасному етапі свого розвитку зазнає впливу ще одного фактора. Динамічний аналіз розвитку систем свідчить, що вони розвиваються нерівномірно: періоди порівняно плавного, еволюційного, інерційного розвитку змінюються проходженням так званих "точок біфуркації". У цих точках стійкість системи різко знижується, так як саме тут починаються перехідні процеси, спрямовані на формування та закріплення якісних змін в системі. Система після проходження точки біфуркації може, як зберегти притаманне їй ядро основних елементів і підсистем, так і якісно оновитися, аж до руйнування її як єдиної системної цілісності.

Якщо говорити про Україну, точка її економіки в сучасний момент знаходиться в точці "потрійної біфуркації". Тобто одночасно спостерігаються суттєві зміни її базових підсистем, елементів та зв'язків за трьома напрямками: технологічному, соціально-економічному, управлінському.

Технологічні зміни пов'язані з проходженням економічної системою нижньої точки кондрат'євського циклу, що ставить перед економікою країни завдання переходу до нових технологій, зміни пануючого технологічного укладу.

Соціально-економічні зміни ув'язуються нами із загальносвітовою тенденцією постіндустріалізацією, значення якої для України особливо зросло під впливом зовнішньо- і внутрішньоекономічної лібералізації, вбудовування нашої країни в глобальну економічну систему.

Керуючі ж перетворення обумовлені розпочатою наприкінці 1980-х років політикою зміни основоположних сутнісних рис організації національної господарської системи: перехід від командно-адміністративної моделі управління до переважно ринкової. Ми не будемо обговорювати в даній статті якість проведення заходів по роздержавленню економіки, так як це – тема окремого серйозного аналізу, відзначимо лише безсумнівну дестабілізацію економіки внаслідок їх реалізації.

У сучасній економіці ризик помилок і їх ціна істотно зростають, так як ці помилки, складаючись з об'єктивна властивою, як було зазначено вище, українській економіці нестійкістю, можуть призвести до кризи і навіть до катастрофічних наслідків. Для зниження або ослаблення негативного впливу цих помилок економічна система повинна мати певні резерви, "запас міцності". Тобто, проблема оцінки та обліку економічного ризику набуває самостійного теоретичне і прикладне значення як важлива складова частина теорії і практики управління економічними системами [4, с. 21].

Більшість управлінських рішень приймається в умовах ризику, що обумовлено безліччю факторів: відсутністю повної інформації, наявністю груп інтересів (конкурентів), елементами випадковості та ін. Ризик передбачає можливість настання несприятливої події. Причому, як прийнято вважати в класичній теорії

ймовірностей, знизити ризик до нуля, повністю ліквідувати його неможливо. Тому при вибудовуванні стратегії і тактики управління економічними системами, важливо не уникнути ризику взагалі, а передбачити його та прийняти найкраще (оптимальне) рішення щодо того чи іншого критерію.

В літературі існує значне число дефініцій поняття «ризик». У загальному випадку, стосовно до економічних досліджень, під ризиком, як правило, розуміється можлива небезпека втрат, що випливають із специфіки тих чи інших явищ природи і видів діяльності людського суспільства. Тобто, як нами було зазначено вище, ризик – це конкретно-історична економічна категорія. Ризик пов'язаний з усім ходом суспільного розвитку. Якщо спочатку, на ранніх ступенях розвитку суспільства, ризик можна асоціювати з почуттям страху, випробовуванням людиною через загрозу загибелі, то в міру розвитку товарно-грошових відносин, ризик стає економічною категорією. Відповідно, з ним тісно пов'язане таке, порівняно нове для економічної науки поняття, як «економічна безпека» [3].

Як і відносно економічного ризику, в сфері економічної безпеки в останні роки спостерігається значне посилення дослідницької активності. Ми можемо це пов'язати з «соціальним замовленням» на такого роду дослідження, викликаним проходженням нашою країною точки «потрійної біфуркації». Що ж стосується теоретичного аспекту, то можна відзначити, що дослідницька активність призвела до появи нового термінологічного поля економічної безпеки і наростання його різноманітності і суперечливості. Різні фахівці пропонують різні точки зору на економічну безпеку, її сутність, структуру, механізми її забезпечення і т.д. Проте в більшості джерел висловлюється думка, що економічна безпека пов'язана із запобіганням загроз економічній системі, їх нейтралізацією і зменшенням негативних наслідків від їх впливу. При цьому, для якісної і кількісної оцінки загроз економічній безпеці, як правило, застосовується термінологічний апарат, концептуальні положення та методологічний інструментарій економічної ризикології, як комплексної науки, об'єктом вивчення якої є економічні ризики.

Фундаментальними причинами виникнення ризиків (загроз економічної безпеки) є наступні:

- відсутність у економічних суб'єктів повної і достовірної інформації щодо справжнього стану і тенденцій розвитку економічної системи;
- випадковості (стихійні лиха, техногенні аварії та катастрофи, політичні події, епідемії, нові відкриття і винаходи, знецінення існуючих технологій та ін.);
- свідомо протидія прогресивному розвитку тієї чи іншої економічної системи (наприклад, міжнародні економічні санкції, збройні конфлікти та ін.) [4, с. 28].

Навіть побіжний аналіз зазначених причин приводить до висновку, що повністю усунути загрози економічної безпеки, гарантовано захистити господарську систему від ризиків не представляється можливим. Це обумовлює необхідність спеціального управління нею, що отримав назву ризик-менеджменту. Основними інструментами ризик-менеджменту є страхування, хеджування, ухилення від ризику, компенсація ризику і його наслідку, локалізація, розподіл (дисипація) ризику, резервування та ін. Перераховані заходи не в змозі забезпечити абсолютний

захист системи від можливих ризиків, хоча і можуть істотно їх зменшити, а також згладити їхні наслідки.

Особливо підкреслимо, що усунути невизначеність майбутнього в господарській діяльності неможливо, так як вона є елементом об'єктивної дійсності [5]. Ризик є невід'ємною частиною економічного життя. Проте значною мірою ризики можуть бути запобігні шляхом ефективного управління, що включає широке коло заходів з протидії загрозам економічної безпеки, наприклад, за рахунок диверсифікації господарської діяльності. Найбільший ефект, на нашу думку, може бути досягнутий за рахунок поєднання, комбінації різних методів управління ризиками.

Розглядаючи методи ризик-менеджменту в контексті забезпечення економічної безпеки, відзначимо одну важливу обставину: арсенал допустимих і реально застосованих способів протидії загрозам істотно залежить від ієрархічного рівня господарської системи, досліджуваної в якості об'єкта управління. При цьому, загальна залежність така. Чим вище рівень системи, тим більш обмеженим стає перелік методів управління. Це обумовлено тим, що в міру збільшення масштабів господарської системи відбувається скорочення числа її зв'язків з іншими системами, використання потенціалу яких дозволяє знизити рівень загроз економічній безпеці.

Наприклад, якщо розглядати таку господарську систему мікрорівня, як будівельне підприємство, то воно може застрахувати ризики в страхових компаніях, перерозподілити їх між учасниками інвестиційного проекту, пов'язаного з виконанням будівельних робіт, відмовитися від взаємодії з постачальниками матеріалів, які визнані неблагонадійними, на користь інших контрагентів і т.д. А на глобальному рівні розгляду – рівні світового господарства, що розглядається як єдина система – господарські взаємодії цієї системи з іншими аналогічними відсутні, що називається, «за визначенням». В цьому випадку можна покладатися тільки на внутрішні ресурси.

Тобто, ми логічно приходимо до важливого методологічного висновку, який досі не знайшов адекватного відображення в економічній та управлінській літературі, про те, що резервування ресурсів з метою їх використання в критичних ситуаціях для нейтралізації загроз економічній безпеці та пом'якшення наслідків їх прояву, є основоположним, найбільш загальним методом ризик-менеджменту.

Метод резервування ресурсів може реалізовуватися в різних формах. Зокрема в господарських системах нано-, мікро- і мезорівні він проявляється у формі самострахування, тобто створення матеріальних і грошових страхових (резервних фондів) безпосередньо в самій системі. В умовах досить розвинених товарно-грошових відносин, як правило, самострахування здійснюється у вигляді резервування фінансових коштів на покриття непередбачених витрат, пов'язаних з протидією загроз економічній безпеці. Величина цього резерву фінансових коштів на покриття непередбачених витрат визначається потенційними ризиками, які впливають на вартість виконання заходів з їх нейтралізації.

Якщо ж розглядати рівні регіональної, національної, світової господарської систем, то створення резервів у вигляді фондів грошових коштів (золотовалютні резерви, стабілізаційні фонди і пр.) виявляється порівняно менш ефективним за-

ходом, порівняно з матеріальним резервуванням. Не випадковим, наприклад, представляється прийнятий в міжнародній практиці норматив достатності золото-валютних резервів країни. Він становить суму, необхідну для оплати імпортних поставок протягом трьох місяців. Вважається, що протягом цього терміну або будуть ліквідовані загрози економічній безпеці (наприклад, стабілізується кон'юнктура світового ринку), або відбудеться інституціональна перебудова національної економіки, спрямована на її адаптацію до нових умов (наприклад, переклад економіки країни з «мирних на військові рейки»).

Наявність же матеріальних резервів у вигляді споживчих товарів (продовольство, одяг, медикаменти та ін.), сировини і матеріалів (будівельні конструкції, моторне паливо, металопрокат і т.п.), а також готових виробів виробничого призначення (вантажні автомобілі, дорожньо-будівельні машини, верстати і т.д.) дозволяє негайно використовувати ці ресурси в разі виникнення або загрози виникнення критичної ситуації. За рахунок виключення проміжних операцій з придбання на фінансові кошти з резервного фонду і поставки кінцевим споживачам необхідних матеріальних ресурсів, матеріальне резервування виявляється більш оперативним, а отже, дієвим методом управління.

Таким чином, якщо говорити про сучасну економіку України, то підтримувати такий її стан, при якому на тривалий період часу забезпечуються гідні умови життя і гармонійного розвитку особистості, соціально-економічної стабільності суспільства і держави, здатність протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, на наш погляд, неможливо без проведення оптимальної політики державного матеріального резервування. Досвід історичного розвитку також підтверджує, що завчасне створення матеріальних резервів є дієвим засобом забезпечення економічної безпеки будь-якої держави. Так, заходи по створенню запасів продовольства в Україні, нерідко піддавалася неврожаїв та голоду, йдуть углиб історії аж до XVI століття, коли почали створювати державні запаси хліба, що покривали потребу населення міст.

Слід зазначити, що, якщо раніше в якості «нештатних» ситуацій розглядалися тільки війна і прояви стихійних сил природи, то зараз до них додалися економічні ризики та техногенні або антропогенні катастрофи. Кожна така ситуація вимагає концентрації в стислі терміни великих обсягів різноманітних матеріалів (сировини) і готової продукції. Державне резервування повинне забезпечити в умовах лих, таких як землетруси, повені, засухи та неврожаї, великі лісові пожежі та інше, першочергові потреби населення, діяльність самих сил ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій до того моменту, поки промисловість і сільське господарство зможуть нормалізувати свою роботу.

Наявність резерву матеріальних активів робить державу не тільки більш незалежною на світовому ринку, але і дає можливість надавати регулюючий вплив на внутрішню економічну ситуацію в країні. Резерви дозволяють при необхідності в критичному періоді підтримати цілі галузі економіки, окремі регіони і підприємства. Разом з тим при створенні державного матеріального резерву в умовах ринкового господарства необхідно мінімізувати навантаження на державний бюджет, виключити ситуації створення «мертвого капіталу», знецінюваного в фізично і морально старіючих запасах.

Державний матеріальний резерв України призначений для:

- забезпечення мобілізаційних потреб України;
- забезпечення невідкладних робіт при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- надання державної підтримки різним галузям національної економіки, організаціям, суб'єктам України в цілях стабілізації економіки при тимчасових порушеннях постачання ключових сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства у разі виникнення диспропорцій між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку;
- надання гуманітарної допомоги;
- надання регулюючого впливу на ринок.

Як впливає з аналізу перерахованих положень закону, можна виділити два основних напрямки використання державних матеріальних резервів, Перший з них лежить у сфері забезпечення національної безпеки в широкому сенсі і пов'язано зі створенням умов для першочергового та безперервного забезпечення населення, державних структур, підприємств необхідними для підтримки життєдіяльності в критичних умовах, викликаних неекономічними причинами (війни і збройні конфлікти, стихійні лиха, техногенні катастрофи та ін.). Другий напрям, тісно пов'язаний з першим, – економічний.

Економічне призначення державних матеріальних резервів полягає у відновленні порядку нормального функціонування господарської системи в разі її трансформації (мається на увазі перехід господарської системи з мирного на військовий режим функціонування при проведенні мобілізації) або збоїв в нормальному функціонуванні внаслідок прояву комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників. На нашу думку, в сучасних умовах саме економічні функції матеріального резерву набувають більшого значення. Це пов'язано як з адаптацією державних інститутів до ринкових умов, так і з відносним зниженням загроз глобального військового протистояння.

Використання запасів державного матеріального резерву для стабілізації економіки і надання регулюючого впливу на ринок регламентується чинним законодавством. Ці дії можуть здійснюватися у разі виникнення диспропорцій між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку для стабілізації економіки і надання регулюючого впливу на ринок. Для цього КМ України уповноважене приймати рішення про закупівлю та закладку матеріальних цінностей до державного резерву понад встановлені обсяги і норм.

Створення і використання резервів матеріальних ресурсів в інтересах забезпечення економічної безпеки ґрунтується на низці принципів, серед яких найбільшу роль відіграють такі:

- визначеність цільового призначення. Резервування необхідно здійснювати з урахуванням потенційних можливостей виникнення критичних ситуацій в країні та регіонах;
- оптимальність розміщення. Територіальне розташування матеріальних резервів, з одного боку, повинно забезпечити їх збереження і захищеність при виникненні критичних ситуацій, а з іншого – їх раціональне розміщен-

ня щодо потенційних регіонів (місць, районів) реалізації загроз економічній безпеці;

- мобільність і оперативність застосування. Цей принцип передбачає підтримку високого ступеня підготовленості матеріальних резервів до переміщення до місць їх безпосереднього використання;
- достатність. Обсяги збережених матеріальних ресурсів, їх структура, асортимент, якісні показники і характеристики повинні забезпечувати проведення першочергових робіт з попередження ризиків і ліквідації наслідку їх реалізації;
- економічність. Обсяги витрат на створення, зберігання, використання та заповнення резервів матеріальних ресурсів повинні бути мінімально можливими.

З урахуванням поточних і перспективних завдань України, досвіду управління ризиками та здійснення державної стратегії економічної безпеки, на сучасному етапі слід переосмислити роль державних матеріальних резервів у системі забезпечення економічної безпеки країни та її регіонів. Резервування ресурсів є важливою ланкою економічного механізму управління ризиками не тільки техногенного, політичного і так далі, але й економічного характеру. Комплексний підхід до питань накопичення та використання державних матеріальних резервів з використанням апробованих і розроблених ринкових механізмів дозволить більш ефективно витратити значні за обсягом державні кошти, що виділяються на ці цілі. В сучасних умовах, на думку автора, Державний матеріальний резерв може і повинен розглядатися в якості одного з елементів макроекономічної політики держави.

Література

1. Про основи національної безпеки України : Закон України // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 139.
2. Про основи регуляторної політики в сфері господарської діяльності : Закон України // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 198.
3. Захарченко В. И. Экономическая безопасность бизнеса /В.И. Захарченко, Н.Н. Меркулов, Н.В. Халикян. – Одесса : Наука и техника, 2009. – 176 с.
4. Земсков А. Е. Противодействие угрозам экономической безопасности хозяйственных систем на основе резервирования // Вестник Академии экономической безопасности МВД России. – 2008. – №3. – С. 26 – 31.
5. Лысенко Ю. Г. и др. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю.Г. Лысенко. – Донецк: Дон НУ, 2002. – 178 с.
6. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы / В.И. Ярочкин. – М. : Ось-89, 2003. – 352 с.

Анотація

Ширяєва Л.В. Нейтралізація загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання на основі ефективного використання ресурсів. – Стаття.

Визначено роль: державних матеріальних ресурсів у системі забезпечення економічної безпеки країни та її регіонів, ризиків при визначенні причин загроз економічній безпеці. Обґрунтовано резервування ресурсів як важливого ланцюга економічного механізму управління ризиками техногенного, політичного, економічного характеру. Визначено комплексний підхід до накопичення та викорис-

тання державних матеріальних резервів. Матеріальний резерв розглядається в якості одного з елементів макроекономічної політики держави.

Ключові слова: економічна безпека, ризик, резерв, ресурс, загроза, запас, система.

Аннотация

Ширяева Л.В. Нейтрализация угроз экономической безопасности субъектов хозяйствования на основе эффективного использования ресурсов. – Статья.

Определена роль: государственных материальных ресурсов в системе обеспечения экономической безопасности страны и ее регионов, рисков при определении причин угроз экономической безопасности. Обосновано резервирование ресурсов как важной цепи экономического механизма управления рисками техногенного, политического, экономического характера. Определен комплексный подход к накоплению и использованию государственных материальных резервов. Материальный резерв рассматривается в качестве одного из элементов макроекономической политики государства.

Ключевые слова: экономическая безопасность, риск, резерв, ресурс, угроза, запас, система.

Annotation

Shiryayeva L. Neutralization of threats to economic security of business entities based on the efficient use of resources. – Article.

The role of: the state of material resources in the system to ensure the economic security of the country and its regions, risks in determining the causes of threats to economic security. Reservation of resources is justified as an important economic chain risk management mechanism technological, political, economic. Defined a comprehensive approach to the retention and use of state material reserves. Material reserve is regarded as one of the elements of macroeconomic policy.

Keywords: economic security, risk, reserve, resource, threat, stock system.